

סוגיות נבחרות מהמשנה היומית
במבט הלכתי, מדעי
וארץ ישראלי

משנה וארץ

מסכת שביעית

כתב: יואל יעקובי

אב תשע"ו | גיליון 14

עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שביעית?... (שביעית א א)
עד אימתי חורשין בשדה הלבן ערב שביעית?... (שביעית ב א)

חריש בערב שביעית

פרקים א וב במסכת שביעית מכילים הלכות רבות הנובעות מדין 'תוספת שביעית'. אחד הדינים המרכזיים הוא הגבלת זמן החריש ערב שביעית. נלמד בעז"ה כי החריש מותר כל עוד הוא לצורך השנה השישית, אך לא כאשר הוא מכין את השדה לשביעית. כמו כן נעסוק בעז"ה בלימוד דין 'תוספת שביעית', שלהלכה אינו נוהג אלא כשבית המקדש קיים.

דבר זה עלול לגרום לפגיעה בפירות האילן (במקרה של אילן מאכל) או לפגיעה בקורות העץ (במקרה שמדובר על אילן סרק שמגודל לצורך קורותיו, שאף לצורכו מותר לחרוש עד העצרת כפי שנאמר במסכתנו א ב).

לכן, כאמור, חריש אחרי זמן זה אינו לצורך השנה השישית אלא הוא מהווה הכנה לשביעית, שאסורה משום 'תוספת שביעית'. הדברים האמורים לגבי שדה אילן הם באילנות בוגרים, אך בנטיעות, התירו לחרוש את כל השדה אפילו עד ראש השנה, בגלל רגישותן והתנאים המשופרים להם הן זקוקות.

לכאורה איסור עבודת הקרקע הוא רק בשנת השמיטה עצמה. אולם חכמים לימדו שיש דין 'תוספת שביעית', שעניינו איסור עשיית מלאכות שהן לצורך שנת השמיטה גם לפני השמיטה וגם לאחריה. בעז"ה בהמשך נדון יותר בסוגיה זו בהשתלשלות ההלכה ממקורותיה עד הפסיקה למעשה.

אדם שחורש את שדהו לפני שביעית, עושה זאת כי הוא מעוניין להכין את שדהו לזריעה בשביעית, ואז הדבר אסור מכח האיסור הנ"ל. אולם אם הוא עושה זאת לצורך השנה השישית – הרי שהדבר מותר.

מטרת החריש בשדה האילן

החריש במטעים (שדה האילן) מותר כל עוד הוא מועיל לפירות השנה השישית, כלומר עד סביבות חג השבועות (שהרי המשנה מעידה ששיעורם של בית שמאי "כל זמן שהוא יפה לפרי" קרוב לשיעורם של בית הלל "עד העצרת"). חריש שיעשה אחרי זמן זה אינו מועיל לפרי (ואף מזיק לו), ומי שעושה אותו כוונתו לצורך הזריעה בשביעית.

לחריש בשדה האילן ישנה חשיבות מבחינה חקלאית. פליקס מונה מספר תועלות שמספק חריש זה: איזורור הקרקע שתכליתו אספקת חמצן למיקרואורגניזמים שבתוכו ולשורשי האילן, סילוק עודפי הפחמן הדו חמצני המצטברים בקרקע ועקירת עשבי הבר המתחרים עם שורשי האילן על המים והמזון. בנוסף, החריש מסייע לשמירת לחות הקרקע בכך שהוא מפרק את הצינורות הנימיים שגורמים לעליית המים ממעמקי הקרקע אל פני השטח ולאידויים. אחרי חג השבועות הקרקע ממילא מתייבשת, וחריש בעונה הזו יגרום לייבוש מהיר יותר של הקרקע ולפגיעה בשורשי האילן.

קרדיט: By H. Zell, via Wikimedia Commons

חריש בשדה הלבן

בניגוד לשדה האילן, בשדות פלחה ('שדה לבן'), לא ניתן לגדל גידולי בעל קיציים, כשהקרקע אינה לחה ברמה מסויימת. לכן בשדה הלבן נאסר החריש כבר בשלב מוקדם יותר, בפסח. שלב זה מקביל פחות או יותר לזמן בו חורשים כהכנה לנטיעה במקשאות ובמדלעות, שם מגדלים גידולי בעל קיציים של אבטיחים, דלועים וכדומה.

מהפסוק הוא לומד דין אחר לעניין שבת רגילה, והוא שמותר לקצור את העומר כאשר ליל ט"ז בניסן חל בליל שבת (דבר שלא יכול לחול לפי כללי הלוח שלנו, אך בהחלט יכול היה לחול בזמן שקידשו את החודש על פי עדים), למרות שיש בכך לכאורה איסור מלאכה של 'קוצר'. הטעם לכך הוא שרק קצירת רשות נאסרה אך קצירת מצווה שזה הוא זמנה (דווקא בליל ט"ז בניסן) מותרת גם בשבת. דבר זה לומדים מההיקש של 'קציר' ל'חריש', שהרי אין חריש שהוא מצווה בפני עצמו, ולכן גם הקציר שנאסר הוא כזה הדומה לחריש, קציר של רשות אך לא של מצווה.

בתוספתא (שביעית א א) נאמר: "רבן גמליאל ובית דינו התקינו שיהא מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה" (יש מבינים שהמדובר ברבן גמליאל בנו של רבי, ולכן אין לדבר זכר במשנה). בביאור האיסור וההיתר שהנהיגו רבן גמליאל ובית דינו דן הבבלי (מו"ק ג ע"ב - ד ע"א). אנו נתמקד כאמור בשיטות האמוראים אותן פסק הרמב"ם (על פי ביאור הרדב"ז).

דעת ר' יצחק בבבלי היא שאיסור התורה של תוספת שביעית הוא רק שלושים יום לפני ראש השנה, וחכמים הוסיפו עוד שני פרקים: מעצרת (לשדה האילן) ומפסח (לשדה הלבן).

דעת רב אשי היא שרבן גמליאל ובית דינו סוברים שהלכה כר' ישמעאל, ואכן האיסור הוא משום הלכה למשה מסיני. אלא שהלכה למשה מסיני זו מופיעה כמקבץ של שלוש הלכות למשה מסיני שנאמרו יחדיו: תוספת שביעית, מצוות הקפה בערבה במקדש וניסוך המים, ויש בכך כדי ללמוד מעין היקש מאחת לשניה. מכיוון שניסוך המים אינו נוהג אלא בזמן שבת המקדש קיים, הרי שגם דין תוספת שביעית אינו נוהג אלא בזמן שבת המקדש קיים (מו"ק שם ע"פ תוספות ד"ה 'אלא אמר רב אשי').

וכך מסכם הרמב"ם: "עבודת הארץ בשנה שישית שלושים יום סמוך לשביעית - אסורה, הלכה למשה מסיני, מפני שהוא מתקנה לשביעית. ודבר זה בזמן שבת המקדש קיים הוא שנאסר מפי השמועה. וגזרו חכמים שלא יהיו חורשין שדה האילן ערב שביעית בזמן המקדש אלא עד העצרת, ושדה הלבן עד הפסח. ובזמן שאין המקדש קיים - מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה, כדין תורה". יוצא שלהלכה פרק א וחלקו הראשון של פרק ב של מסכתנו אינם להלכה, עד שנזכה לבניין בית המקדש במהירה בימינו אמן.

במקשאות ובמדלעות עצמן מותר לעדור עד ראש השנה (משנה ב ב), והירושלמי אומר שאף לחרוש מותר, כנראה כי מוכח שעושה כן לצורך הגידולים שגדלים במקשאות ובמדלעות בשנה השישית.

יש לציין כי אם שדה האילן אינו עושה כמות מינימלית של פרי ("שישים מנה באיטלקי") האיכר לא יטרח לחרוש את המטע. אם הוא בכל זאת חורש, חזקה שכוונתו לזרוע בשדה זה בשביעית (אין איסור כלאים בזריעת גידולי פלחה בין אילנות מלבד גפנים).

דין מטע כזה, בו האילנות אינם מניבים מספיק יבול, יהיה כשדה הלבן (עיין רע"ב סוף משנה ב), ומדין תוספת שביעית יאסר לחרוש בו אחרי הפסח, ורק סביב האילן עצמו ולצורכו, בשיעור של "מלוא האורה וסלו חוצה לו", יהיה מותר לחרוש.

תוספת שביעית

דין תוספת שביעית שרוי במחלוקת מתקופת התנאים ואילך. במסגרת זו נסתפק בהבאת הסבר הסוגיה ממקורותיה עד להלכה על פי שיטת הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל ג א).

במשנה (א ד) מופיעה מחלוקת בין תנא קמא (הוא ר' עקיבא) לבין ר' ישמעאל. ר' עקיבא סובר שדין תוספת שביעית נלמד מהכתוב "בחריש ובקציר תשבות". פסוק זה מדבר לפי פשוטו על שבת, אך ר' עקיבא לומד ממנו את דין תוספת שביעית. הסיבה לכך היא שאיסור עשיית מלאכה בשבת (ובכלל זה גם בזמן החריש והקציר) כבר נאמר בעשרת הדיברות, לכן אין ללמוד אותו לעניין שבת בראשית (שבת רגילה). גם לעניין שבת הארץ - שנת השמיטה אין ללמוד אותו, שהרי איסורי השמיטה נאמרו במפורש בפרשת 'בהר'. לכן לומד ר' עקיבא מהפסוק דין חדש של תוספת שביעית. ר' ישמעאל אינו חולק על עצם הדין של תוספת שביעית, אולם הוא סובר שאין דין זה נלמד מהפסוק אלא מהלכה למשה מסיני.

מקורות:

יהודה פליקס, משנת שביעית, פרקים א ב, הוצאת מס ירושלים תשמ"ז.
יהודה פליקס, החקלאות בארץ ישראל בימי המקרא המשנה והתלמוד, הוצאת מס, ירושלים, תש"ן. עמ' 38